

KÖZKINCS

Műhelykonferencia a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2013. december 5.
Sophianum, Budapest VIII. kerület, Mikszáth Kálmán tér 1. 112. terem

Tájékoztató az előadásokról

DÉRI Eszter

Részletek Padányi Biró Márton képtiszteletéből

A trienti zsinatot követő korszak képekről, képtiszteletről alkotott elméletei kapcsán foglalkozik a szakirodalom Monoszlóy András, Magyar István és Pázmány Péter vonatkozó írásaival, vitáiraival, fogalomhasználatával, azonban keveset tudunk azokról a katolikus szövegekről, amelyek a 18. században nem adekvát módon reflektáltak a képvitára, hanem a prédikációt építő képekbe ágyazták a vita katolikus tételeit. Ez a tény hívja fel a figyelmet Padányi Biró Márton két Szent Ferenc-prédikációjára és egy kompilációjára.

Az első szöveg 1724-ben, Pesten hangzott el először. A Ferencről mint „vera et viva Deitatis Imago”-ról beszél, aki „az Istenségnek nyilván való igaz, eleven képe, és formája”. Padányi Biró önmagára Appelles, a festő szerepét ölti és a kép, a képmás jogosultságát, Ferenc isteni hasonlatosságát igyekszik bizonyítani. A második, *Prodigium prodigiorum* című beszédet 1743-ban írta, amely az író, az írás, a tinta motívumokon keresztül a betű és a könyv képeinek kibontásához érkezik. Ebben a beszédben Jézus sebei betűk, amelyeket (új szerződésként) Isten újra írt Ferenc testére.

Az első prédikáció Nagy Ferenc „jánosházi káplán” írásaként is megjelent, 1771-ben adta ki Streibig Gergely János nyomdája, ahol az 1750-es évektől számos Padányi Biró-beszédet is kinyomtatott. Amellett, hogy mindeddig nem ismertük Padányi Biró Márton kompilációit, érdekes, hogy bár a szöveg kompilálhatók, tartalma miatt valójában elválaszthatatlan írója életművétől.

FAZAKAS Gergely Tamás

Hogyan használja egy 1730-as halotti prédikáció a Kalauzt? (A kora újkori nyomtatott marginálisok belső hivatkozáshálója mint intenciós bázis az olvasás és a kompiláció számára)

Kolosvári Pál 1730. január 2-án, gróf Haller György temetésén elmondott, majd nyomtatásban megjelent halotti prédikációja elsősorban Pázmány *Kalauzát* használja forrásként, inventiós bázisként. Az erdélyi jezsuita missziós pap nemcsak a mester munkáját hivatkozta mint tekintélyt, hanem a többi jelentős auctor egy részét is a *Kalauz* felhasználásával idézte, ám a közvetítő mintát nem vagy nem egyértelműen jelezve. Még fontosabb számomra, hogy a források használatán túl az idézetek, utalások érvelésben való elhelyezése, a szövegalkotási technika és a szerkezet is jelentős részben a pázmányi metódusra megy vissza.

Kolosvári funerációs beszéde kompilációs gyakorlatának elemzéséből kiindulva műhelyelőadásom azt az olvasáselméleti szempontú kérdést próbálja megfogalmazni, hogy miképpen rekonstruálható a kora újkori prédikációkompilációk szerzőinek értelmezési és szöveghasználati gyakorlata. Főképpen akkor, ha – a külső hivatkozásain túl – olyan gazdag belső utalásrendszere volt a könyvnek, annyi nyomtatott marginális megjegyzés irányította a könyvhasználatot, mint a *Kalauz* esetében. Az a kérdésem, hogy a 18. századi utód hogyan használhatta és örökíthette tovább a tekintélyes előd

hatalmas szövegtörzset, miképpen értelmezhetette azt. Milyen technikával, milyen tekintetmozgással olvasott, milyen kézműveléssel (lapozással) forgatta a *Kalauzt*?

A bonyolult pázmányi hivatkozásháló megértését, 18. század eleji tényleges használatát próbálom tehát rekonstruálni – egyelőre csak – Kolosvári halotti prédikációja alapján. Előadásommal egy olyan olvasás- és értelmezéstörténeti kutatás lehetőségét kívánom megfogalmazni, amely irányt mutathat más *Kalauz*-kompilátorok munkájának későbbi elemzéséhez is. Annak vizsgálatához, hogy az utódok milyen könyvhasználati mintákat és stratégiákat alkalmazhattak a *Kalauz*, valamint egyéb korábbi munkák, így nyomtatott prédikációk olvasása során.

HAJTMAN Kornél

A szlovák nyelvű szövegek kutatási lehetőségei

Előadásomban olyan 18. századi szlovák nyelvű katolikus kéziratokat és egy nyomtatványt ismertetek, amelyekről – egy kivételével – kimutatható, hogy magyar nyelvű szövegeket használtak forrásként. A kivétel egy olyan szlovák nyelvű prédikációs segédkönyv, amelynek érdekessége, hogy a kötet elején drágakövek felsorolása található, valamint figyelemre méltó a margók használati módja is. Előadásomban főleg a fordításokra szeretnék összpontosítani, és ezen műveknek a szövegtechnikai problematikáját igyekszem bemutatni. Ugyanis a szerzők mindamelllett, hogy lefordították ezeket a szövegeket, számos a kompilációhoz hasonló szövegalkotási folyamatot is használtak. Itt röviden ismertetném Pázmány Péter prédikációinak szlovák átdolgozását, továbbá részletesebben Gusztinyi János az *Üdvösség manájának* és Pázmány Péter *A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetőjének* szlovák fordítását.

IVANCSÓ Mária

Imádságkompiláció a 18. században: Pázmány Péter és Kelemen Didák

Kelemen Didák 1737-ben kinyomtatott, a miskolci minorita templom oltárszentelésén elhangzott prédikációja végén található olyan imádságok, amelyek – az eddigi vizsgálataim alapján úgy tűnik – Pázmány Péter *Imádságos könyvének* egyes részeiből építkeznek. A szövegek táblázatos összevetése alapján az látszik, hogy a Kelemen tömörítette a forrást: talán ezzel az eljárással az *Imádságos könyv* aktualitására kívánta prédikációja olvasói figyelmét felhívni. Az imádságkompiláció kérdése azonban a két szöveg együttes vizsgálatán túl, általánosságban is további kutatást igényel, mert a kompilációra mint szövegalkotási eljárásra elsősorban a prédikációkutatás fordított figyelmet. Az előadás célja éppen ezért nemcsak filológiai adatok ismertetése, sokkal inkább egy megkezdett kutatás során kibontakozó probléma irodalomtörténeti kontextusba helyezése.

KÁLDOS János

Enyedi György 27. (94.) beszéde

Az Enyedi György neve alatt számontartott 27. (94.) beszéd két szövegváltozatban maradt fenn. A két szöveg kisebb-nagyobb eltéréseket tartalmaz. A szövegváltozatok és egyéb elemek segítségével bizonyítható, hogy ez a concio is az Enyedi-beszédgyűjtemény csak vázlatnak (dispositio) tekinthető beszédei közé tartozik. A rekonstruálható beszédhelyzetéből kideríthető, hogy főként püspökválasztó zsinatok alkalmával használhatták mintaként ezt a conciót. Néhány részlet elemzésével pedig kronológiailag is elhelyezhető Enyedi György beszédei között, és így értelmezhetővé válik az adott történelmi kontextusban.

LACZKÓ Eszter

Liturgiamagyarázatok Temesvári Pelbárt beszédeiben

Előadásomban Temesvári Pelbárt *Pomerium de sanctis* című prédikációgyűjteményének liturgiamagyarázatai közül a temetés szertartásának allegorikus értelmezésével foglalkozom. Pelbárt a *Pomerium* nyári részének 87. beszédében fogalmazza meg temetkezésre vonatkozó tanítását az elhunyt és a gyászolók szempontjait egyaránt figyelembe véve. A sermo végén ismerteti és magyarázza a

temetés szertartásának részeit, kimondottan az egyszerű emberek oktatása érdekében. Kortárs prédikációs segédkönyvek beszédeinek segítségével azt szeretném bemutatni, hogy a prédikátor milyen minták alapján hozza létre beszédét, és azon belül allegorikus értelmezését, és mennyiben tekinthető allegóriája egyéni elgondolás eredményének.

LOVAS Borbála

Hozzátenni vagy elvenni? (Enyedi-prédikációk másolatai és azok kompilációs jegyei)

Enyedi György prédikációi az utóbbi évtizedekben újra nagyobb figyelmet kaptak, ám a teljes szövegegyüttest vizsgáló tanulmányok száma csekély. Nem csupán azért érdekes e prédikációgyűjtemény, mert a 16. század végén született, s a 17. század szinte végéig kézirat formában másolódott, hanem azért is, mert nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy mi és milyen mértékben a szerző munkája. A kompiláció kérdéskörébe tartozó, a korpuszra vonatkozó vizsgálatok szintén igen hiányosak. Bár az utóbbi években számos tanulmány és könyv született a 16. és 17. századi prédikációirodalom kompilált beszédeinek kérdéskörében, ám, ahogy általában a prédikációkutatás területén, ezen a téren is a nyomtatott beszédgyűjtemények kerültek előtérbe. Ez azonban nem véletlen. A továbbiakban azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy hogyan húzható meg a másolás és a kompiláció közötti választóvonal egy olyan szerző munkája esetében, akinek nyomtatott formában sosem jelentek meg prédikációi, ezen felül sem szerzői kézirat, sem az igazolhatóan abból változtatás nélkül készült másolat nem áll rendelkezésünkre, hogyan értelmezzük a másolók által való kompilálásokat a struktúrában belül és kívül és mit mutatnak meg e részletek a 17. századi aktív prédikátori gyakorlatból és a szövegörökítés stratégiáiból.

LUKÁCSI Zoltán

Változások a prédikációk forrásfelhasználásában a 18–19. század fordulóján

A lelkipásztorkodó papság új korszak kibontakozását tapasztalta a 18. század derekától. Ezt az újdonságot elsősorban az egyház- és vallásellenes eszmék terjedésében érzékelték. Ezért a szónokok feladata, valamint a prédikációk elkészítésének és a források felhasználásának módja is megváltozott.

A prédikációk legfőbb forrásai továbbra is: a Biblia, az egyházatyák, a pápák és zsinatok tanítása; ám ezen források jelentősége átértékelődött. Hívó katolikusok előtt továbbra is mindegyik megingathatatlan tekintély, ám főleg a polémikus beszédekben a szerzők már érzik forrásaik bizonyító erejének gyengeségét. Ezért sokan próbálkoznak azzal, hogy érvelésüket minél szélesebb alpra állítsák: egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az általános emberi értékek és erények. A Biblia könyvei közül gyakrabban idézik a mindenki számára elfogadhatóbb bölcsességirodalmat. Elterjed az úgynevezett „oktató beszéd”, amely egy teológiai kérdésről – sokszor a katekizmus alapján – tanítja a híveket.

A legfontosabb forráscsoportok mellett nem elhanyagolhatók a legkülönbözőbb szakrális és profán források sem: a liturgia, a zsoltó, bibliakommentárok, teológiai munkák, imakönyvek, florilégiumok, történeti munkák, egyházi és világi törvények, hírlapi cikkek stb. Ritkábban világi irodalmi művek, történeti vagy költői munkák is előfordulhatnak a források között.

Számos példáját látjuk, hogy az egyes szónokok egymás műveit használták fel a prédikációk elkészítéséhez. A nyomtatott prédikációs kötetek gyakran kifejezetten a lelkipásztorkodó papság munkájának „könnyebbségére” láttak napvilágot. A szerzők meglehetősen szabadsággal alkalmazták a régebbi és a korabeli beszédeket. Pázmány Péter még 150 év távlatából is erőteljes hatást gyakorol a prédikációirodalomra. Az „eredetiség” követelménye még nagyon kevésbé érvényesül. Egyes szövegek, gondolatok, témák vándorlása néha jól kimutatható, ám többségük útja követhetetlen.

Feltűnő, hogy a felvilágosodás korának prédikációi kerülnek a bizonytalan hitelességű és a legendás források alkalmazását. Szinte teljesen kiveszik a beszédekből a példa.

Ki kell emelnünk a szónokok határozott fellépését a „szabados könyvek” ellen. A felvilágosodás korának különböző filozófiai ágazatairól a papság nagy részének nem voltak mélyreható ismeretei, Voltaire, Rousseau és mások műveit csak általánosságokban idézik és ítélik el.

A prédikációk politikai utalásai ebben az időben erősen megnövekednek, ez feltételezi a korabeli hírforrások, médiumok ismeretét s felhasználását is. Ugyanakkor cáfolnunk kell azt a téves hiedelmet,

hogy a felvilágosodás korában a prédikáció politikai eszközzé, az uralkodó vagy a kormányzervek profán céljainak templomi szöcsövévé vált volna.

Korszakunk a katolikus prédikáció útkeresésének korszaka. Minden szerző legnagyobb dilemmája, hogy úgy tudja hathatósan megszólítani a kor áramlatai által érintett hallgatóit, hogy megmaradjon a sértetlen katolikus tanításban.

MACZÁK Ibolya

„Helyettem is légy fényes tűz majd korod ormán” (Kompiláció mint ferences–jezsuita „határvonal”)

Előadásomban Kelemen Didák és Bernárd Pál kompilációs tevékenységét illetően közlök új adatokat. Ezek segítségével igyekszem részletesebben bemutatni utóbbi szerző személyét (módosítva néhány korábbi szakirodalmi megállapítást), valamint jobban körülhatárolni kettejük munkáját és szerepét a *Búzafejek* című prédikációskötet létrejöttében. Az újabb összefüggések fényében a ferences és a jezsuita szöveghagyomány tükrében értelmezem a korábbi kutatások nyomán már részletesen ismertetett kompilációs forrásokat.

PÉTERFFY Alexandra

Történeti adatok a pasztoráció szolgálatában – Telek József szegedi rendháztörténetének reflexiói prédikációiban

Telek József ferences szerzetes (1716–1773) rendi életútja során a filozófia és teológia tanár, rendi történetíró, majd főként hitszónok. Ferencesként részben személyes érdeklődésből, részben aktuális rendi feladatának támogatására, segítségére fordul a történelem felé – ezen belül is rendtartománya és az ország történelme felé. Ebben kora két jelentős ferences történetírója (Blahó Vince és Nagy András) és a ferences levéltárak kutatása (Gyöngyös, Kassa) segítik. Két töredékes rendtartomány történet és két rendháztörténet maradt fenn tőle. Bár az átlagnál nagyobb a történelmi műveltsége és olvasottsága, a történelmet nem elsősorban magáért, a minél objektívebb és teljesebb megismeréséért műveli, - mégha igyekszik elfogultságtól mentes lenni, - hanem a ferences lelkiségnek, rendi feladatainak rendeli alá. Elsősorban rendtársai és a hívek lelki épülésre, a rendi- és, nemzet tudatuk megerősítésére, valamint ismeretterjesztésre használja fel.

A szegedi rendháztörténet, mely legsikerültebb történetírói alkotása, hiányosan, de mégis az összes fontosabb esemény szintjén beépül Mária-prédikációiba, különösen a Havas Boldogasszony tiszteletére mondott beszédeiben. Többször hoz forrást történelmi tényeihez, lelki kontextusukban azonban elvesztik az objektív értelmezés lehetőségét, példává, tantörténetekké válnak. Így megerősítik Tamás Péternek prédikációi kapcsán tett állítását a prédikációs történeti adatok használata során is: Telek elsősorban „a szív embere, nem a rációé.” Mégis adatait később rendtársai és a helytörténészek is szívesen és gyakran kiaknázták.

RAJHONA Flóra

Egyéniség és kompiláció

A hagyományos vélekedés szerint a középkorban a prédikációs szerző személye, egyénisége, háttérbe szorul, lényegtelené válik a tanítás fontosságához képest; maguk a prédikátorok is gyakran titkolják kilétüket. A szövegek tüzetesebb elemzése során azonban kitűnik, hogy a kompilációs metodika irányainak vizsgálatakor igen markánsan körvonalazható a szerzői intenció; a modellsermőgyűjtemények, illetve egyéb, kéziratos és nyomtatott legendák, viták gazdag választékából való válogatás szempontjai, a felhasznált szövegrészletek, auktoritások elrendezésének módja a szerző személyiségét, világlátását is igen árnyalttá teheti.

Előadásomban Alexandriai Szent Katalin legendájának későközépkori prédikációkban szereplő variációi alapján szeretném bemutatni, hogy a kompiláció módszerének felfejtése segítségével hogyan ragadható meg a szerzői szándék, hogyan érhetők tetten a prédikátor preferenciái, érdeklődésének csomópontjai. Ezen folyamat részletes vizsgálata mellett az adott ország, illetve történeti korszak

kulturális-ismeretelméleti-aktuálpolitikai viszonyainak megismeréséhez, illetve az aktuális (divatos) érdeklődési területek meghatározásához is közelebb vihet.

SZELESTEI N. László

Pázmány-prédikációk 1700 körülről bencés szerzetesek átírásában

Néhány esetben már korábban is vizsgáltam kéziratot prédikáció-fogalmazványokat, amelyek a felkészülés tanúi, s bennük a ténylegesen elmondott prédikációkhoz a nyomtatványokban olvashatóknál közelebbi szövegváltozatokkal találkozunk. Előadásomban most egy kéziratot 15 olyan prédikációját vizsgálom, amely részben vagy egészen Pázmány Péter beszédei alapján készült. A megnevezett, vagy írásuk alapján eddig kiderített prédikáló személyek: Csernátoni Miklós, Földes Ruppert, Gencsi Egyed, Keller Gergely, Laurencsics Anzelm, Pergai Adalbert.

SZILÁGYI Anna Rózsika

Legenda a prédikációban (Műfaji átjárások és szövegformáló szerepük Illyés András Megrövidített Ige című prédikációskötetében)

Néhány kutató felfigyelt már arra, hogy a kompiláció során olykor egybemosódnak a műfaji határok: esetünkben a legenda és a prédikáció. Az előbbi leggyakrabban a *contio*-ban exemplummá lesz. Funkciói a következők: felidéz egy tettet, tanít (*educatio*), megvilágosít (*illustratio*), meggyőz (*persuasio*), érvel (*argumentatio*), erkölcsi tanítást vállal fel (*moralia*), szórakoztat (*delectatio*).

Szövegemben exemplumanyaggal dolgozom: azt vizsgálom, hogy Illyés Andrásnak a Szent Mária Magdolna, Árpád-házi Szent Erzsébet, Alexandriai Szűz Szent Katalin szentek napjára írott prédikációiban (lásd: *Megrövidített Ige* című kötetét) megjelenő legendarészletek milyen kapcsolatban állnak *A keresztyéni életnek példája* című legendáriumban közölt megfelelő szenttörténettel. A használt kompilációs technika eljárásait figyelem, valamint a legendából átvett példázatok funkcióira leszek tekintettel.

A terjedelemre tekintettel női szentekről szóló prédikációkat elemzek. Illyés szűkítésére hagyatkozom, ugyanis az egykori erdélyi püspök kizárólagosan ezekről a női szentekről közöl prédikációt kötetében. Míg a férfi szentekről többször szól *contio*-iban. Összehasonlító vizsgálatuk meghaladná ezen írás terjedelmét. Írásom tehát töredék, hisz a hittudós prédikációinak és legendáinak kapcsolata sokszínű, esetenként más-más eljárásokat alkalmaz. Egy monografikus összevetéssel lehetne igazán követni e „kapcsolat” szövevényességét. Így vállalkozásom elsősorban témafelvetés kíván lenni. A vizsgálódás során a kötetek első kiadását használom: a legendárium 1682-es, illetve a prédikációskötet 1692-es kiadását. A szenttörténet-gyűjtemény eme edíciója melletti döntést főleg a megjelenési sorrend indokolja.

TASI Réka

A szavak és a dolgok (Mutatók és kompiláció)

A középkori sermőkötetekhez szánt mutatók készítésének módszere alapvetően meghatározta az újkori mutatók rendszerét is. Mindeközben viszont nagyon kibővült azon műfajok és kiadványtípusok köre is, amelyekben a mutatók – különféle céllal és jellemzőkkel – helyet kaptak, ill. amelyek maguk is valamiféle indexelési technikával jöttek létre. Emellett a 16. századtól megjelentek a mutatókészítés alapelveit ismertető munkák is.

Egy 2003-as tanulmányomban Illyés István prédikációskötetét a mutatók szempontjából is vizsgáltam, kérdésem a felhasználási lehetőségekre, az olvasónak a szövegben lehetséges mozgására irányult, a kompilációval azonban részletesebben nem foglalkoztam. Tervezett előadásomban, Illyés István kötetéből (*Sertum Sanctorum, Fasciculus Miscellaneus*) kiindulva, de a kora újkori magyarországi prédikációirodalom más kiadványait, és alkalmasint más műveket is szemügyre véve, ismét a mutatókat vizsgálom, többek között azt, hogy miként viszonyulnak az olvasási módként meghatározható excerpáláshoz, illetve elárulnak-e valamit a kompiláció mikéntjéről, lehetőségeiről: konkrét esetekben és általánosságban is.

TÚRI Tamás

A halál felekezet-felettsége (Felekezetközi kompiláció és műfaji transzformáció)

Dolgozatomban Várfalvi Pálfi Zsigmond, 18. századi unitárius püspök egy halotti beszédének kompilációs technikáit vizsgálom. A beszéd forrása Pázmány Péter *Mely üdvösséges a magunk ismerése* című prédikációja. Munkám folytatása a már megkezdett unitárius prédikációirodalom kompilációtechnikai kutatásának, ezen belül újabb adattal szolgál a felekezetközi kölcsönzésre. Várfalvi munkáját azonban nem csupán a felekezetköziség teszi érdekessé, hanem a forrásszöveghez képesti műfajváltása, ugyanis prédikációból emel át nagy mértékű egységeket, melyekből aztán halotti orációt alkot. Így talán megfigyelhetővé válik valamely fajta határvonal a két műfaj között és annak átlépési lehetősége. Hasonlóképpen igyekszem tágítani azon kapcsolódási pontokat is, melyek biztosíthatják a felekezetközi átjárhatóságot. Elemzésem során a halotti prédikációk és orációk műfaji sajátosságait szem előtt tartva igyekszem hozzájárulni az unitárius prédikációirodalom feldolgozásához, képet alkotva miképpen illeszkednek, illetve térnek el bizonyos pontokon az általános protestáns prédikációs gyakorlathoz képest.